การเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่เมืองพิมายจากการให้คุณค่าต่อปราสาทพิมายในพุทธศตวรรษที่ 24-25

Physical Space Changes in Phimai Town from Valuing on Phimai Sanctuary in the 24th to 25th Buddhist Century

ศรีเวียง กาพย์พิมาย[1*] และ ทรงยศ วีระทวีมาศ[2]
[1] นักศึกษาปริญญาเอก และ [2] ผู้ช่วยศาสตราจารย์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น 40002

Sriveng Gapphimai[1*] and Songyot Weerataweemas[2]
[1]Ph.D.candidate. and [2]Assistance professor.
Faculty of Architecture, Khon Kean University, Khon Kaen, Thailand, 40002

*Email: Aomamp_103@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองพิมาย ที่มีความสัมพันธ์กับ ปราสาทพิมาย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ด้วยการวิเคราะห์ผ่านแนวคิดการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่ พบการเปลี่ยนแปลง สามช่วงเวลาคือ 1.กรุงศรีอยุธยาตอนปลายคติความเชื่อพุทธศาสนา ทำให้กายภาพรอบปรางค์ประธานปราสาทพิมายเปลี่ยนแปลง โดยการย้ายวัดอยู่นอกกำแพงชั้นในเข้ามารอบปรางค์ประธาน เปลี่ยนแปลงพื้นที่จากเทวสถานในคติฮินดูเป็นวัดในคติเถรวาท ด้วยพิธีกรรมที่รองรับศาสนาพุทธแทนพื้นที่พิธีกรรมของฮินดู ช่วงที่ 2. สมัยรัชกาลที่ 5 การเข้ามาของชาติตะวันตก ทำให้สยามปฏิรูปการปกครองและจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ.2435 เมืองพิมายถูกยกฐานะเป็นอำเภอ มีการสร้างพื้นที่ปกครองภายในบริเวณมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการยืมความหมายความเป็นศูนย์กลางปราสาทพิมาย และใช้ศาลาการเปรียญวัดรอบปรางค์ประธานเป็นที่ว่าการอำเภอชั่วคราว และช่วงที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 6 ความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน ได้ส่งผ่าน พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ศานุวงศ์และชนชั้นนำ ทำให้เปลี่ยนแปลงพื้นที่โดยรอบปรางค์ประธานคือ ย้ายวัดออกจากบริเวณมณฑลศักดิ์สิทธิ์และปรับปรุงพื้นที่กายภาพให้สะดวกต่อการเยี่ยมชม ตลอดจนการสร้างพื้นที่ปกครองด้านหน้าปราสาทพิมายเพื่อรักษาปรางค์ประธาน เป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานที่มีต่อปราสาทพิมายอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งส่งผลต่อกายภาพเมืองพิมายในปัจจุบันอย่างยิ่ง

คำสำคัญ: ปราสาทพิมาย,กายภาพพื้นที่,การเปลี่ยนแปลง

Abstract

This article aimed to study the physical space changes in Phimai Town related to Phimai Sanctuary in the 24th-25th Buddhist centuries by analyzing through concept of physical space changes. It was found that there were changes in 3 significant durations 1. In the Late Ayutthaya Period, the Buddhist belief made some changes around the main pagoda of Phimai Sanctuary. Moving the temple from outside of the Phimai Sanctuary's wall to be around the main pagoda of Phimai Sanctuary made some changes from a place of worship in Hinduism to a Buddhist temple of Theravada Doctrine, this caused a ritual space for supporting Buddhism instead of the ritual space of Hinduism century. 2.The duration was in the reign of King Chulalongkorn (Rama V), the coming of Western countries made Siam reform the government and established of Monthon Tesapibal Administration in B.E. 2435 (1892). Phimai Town was upgraded to an Amphoe (District). Governmental spaces were constructed in the former sacred spaces by borrowing the meaning of the center of Phimai Sanctuary and used the sermon halls around

the main pagoda of Phimai Sanctuary as temporary district office. Finally, 3. The reign of King Vajiravudh (Rama VI), knowledge of archeological sites that were widespread through the king, members of the royal family, and high society affected by changes of surrounding spaces of the main pagoda. Moving the temple out of the sacred mandala and physical spaces were provided for convenient visits as well as creating of governmental spaces in front of the Phimai Sanctuary to conserve the main pagoda. Therefore, this was the beginning of a conservative framework on archeological sites that affected the Phimai Sanctuary and the physical spaces of Phimai Town concretely.

Keywords: Phimai Sanctuary, physical space, changing.
Received: June 1, 2023; **Revised:** June 20, 2023; **Accepted:** September 4, 2024

1. บทนำ

"เรื่องของโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อิฐเก่าๆแผ่นเดียวก็มีค่าควรที่เราจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยาและกรุงเทพแล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย" พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ณ.พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา วันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2504 พระราชดำรัสที่ได้รับการอันเชิญไปนำเสนออย่างแพร่หลาย แสดงให้เห็นถึงความหมายหลักของกลุ่มโบราณสถานที่ถูกจัดให้เป็นร่องรอยอารยธรรมในอดีตภายใต้กรอบความรู้ว่าด้วยโบราณสถาน ตรงกับแนวทางการรับรู้ของผู้คนต่อสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์โบราณสถานทั้งหลายจึงมีความสำคัญต่อรัฐชาติและได้รับการยกสถานะเป็น มรดกของชาติ ที่ทุกคนในชาติต้องร่วมกันดูแล (สมชาติ จึงศิริอารักษ์, 2558)

แนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานได้ส่งผลต่อกายภาพพื้นที่เมืองในมิติต่างๆอย่างมีนัยยะสำคัญ ในกรณีโบราณสถานปราสาทพิมาย ปัจจุบันอยู่ภายใต้การดูแลและควบคุมโดย อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ถูกจัดตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2532 (กรมศิลปากร, 2532) ซึ่งความหมายของ อุทยานประวัติศาสตร์ ได้รวมสภาพแวดล้อม ถนน ที่อยู่อาศัย พื้นที่ว่าง จึงเกิดการจัดการสภาพแวดล้อมร่วมการอนุรักษ์ซากโบราณสถานช่วงการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่เมืองพิมายอันเนื่องมาจากเป้าหมาย ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานปราสาทพิมาย คือ การย้ายพื้นที่สาธารณะของเมือง เช่น ตลาดสดเทศบาล สถานีขนส่งแห่งที่ 2 ออกไปด้านทิศตะวันตกของเมืองโดยก่อนหน้านี้ มีการย้ายพื้นที่ราชการ เช่น สถานีตำรวจ และที่ว่าการอำเภอออกไปในช่วง พ.ศ.2515 จนกลายเป็นย่านเศรษฐกิจที่สำคัญของเมืองพิมายในปัจจุบัน (Srivieng Gapphimai, & Songyot Weerataweemat, 2020)

อย่างไรก็ตามเป้าหมายต่อการอนุรักษ์โบราณสถานปราสาทพิมาย ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งหลังการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย นโยบายและวัตถุประสงค์ที่ต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยว ส่งผลต่อความหมายของปราสาทพิมายกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ อันเนื่องมาจากผลประกอบการเรื่องรายได้ ส่งผลให้ให้กระแสการผลักดันมรดกวัฒนธรรมเข้าสู่มรดกโลกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยได้แผ่ขยายไปยังอุทยานประวัติศาสตร์อื่นๆ ในประเทศไทยโดยในกรณีปราสาทพิมายได้รับการสนับสนุนโดยถูกบรรจุเข้าสู่ "บัญชีรายชื่อเบื้องต้น (Tentative lists)" ภายใต้ชื่อ (Phimai ,its Cultural Route and the Associated Temples of Phanomroong and Muangtam) หรือ "พิมายและศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้งและเมืองต่ำ" ในวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2562 (http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1919/,n.d) เพื่อรองรับการพิจารณาขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก ทำให้มีการเตรียมการและกำหนดเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในพิมายหลายระดับ เพื่อเป้าประสงค์ที่ต้องการผลักดันให้ปราสาทพิมายปราสาทพนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ เข้าสู่การเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม และเกิดการประกาศร่างเขตที่ดินโบราณสถานพิมาย ในปี พ.ศ. 2559 ที่ขอบเขตครอบคลุมพื้นที่อาศัย ตลอดจนพื้นที่กรรมสิทธิ์ในการประกอบอาชีพของประชาชนจำนวน 2,426 ไร่ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน กลายเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐและชุมชนที่มีเป้าหมายในการครอบครองพื้นที่ที่ต่างกัน ปัจจุบันยังหาทางออกจากข้อขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนไม่ได้

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในพื้นที่เมืองพิมายที่ผ่านมา มุ่งศึกษาในประเด็นที่ให้ความสัมพันธ์ต่อปราสาทพิมายโดยในยุคแรกมุ่งศึกษาเกี่ยวกับลักษณะรูปแบบศิลปะหรือยุคของโบราณสถานเกิดจากการศึกษาของกลุ่มนักวิชาการกลุ่ม "สำนักฝรั่งเศสแห่งปลาย

บูรพทิศ” (E’ COLE FRANCAISE D’ EXTREME ORIENT : EFEO) หรือการบูรณะปราสาทพิมายปี พ.ศ.2505 มีการศึกษาจากกลุ่มนักวิชาการนักประวัติศาสตร์เกิดการเปลี่ยนแปลงจากอดีตทั้งนั้น การศึกษาด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีจึงเพื่อเป็นการเพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยว เช่น มานิต วัลลิโภดม (มานิต วัลลิโภดม, 2513) หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (สุภัทรดิศ ดิศกุล ,2506) คือ นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมาและการซ่อมปราสาทพิมาย หลังการขึ้นทะเบียนรายชื่อเบื้องต้น (Tentative List) การศึกษาในพื้นที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์สภาพการณ์แหล่งในบัญชีรายชื่อเบื้องต้นในราชอาณาจักรไทย เช่น เกรียงไกร เกิดศิริ (เกรียงไกร เกิดศิริ , 2559) หรือ การศึกษาของ รังสิมา กุลพัฒน์, 2014 (รังสิมา กุลพัฒน์, 2014) เรื่อง “living Heritage through Literature : The Development of prajit-oraphim Cultural Routes” ทีประเด็นการศึกษาเน้นการจัดการการท่องเที่ยว , การศึกษาองค์ประกอบที่สำคัญ นำแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมพื้นถิ่นแนวคิดการจัดการท่องเที่ยว เพื่อรู้ถึงความสำคัญเชื่อมโยงกับเรื่องราวทำแผนที่วัฒนธรรม หรือ ชาตรี ควบพิมาย (ชาตรี ควบพิมาย , 2559) ที่ศึกษาการวิเคราะห์พื้นที่เมืองพิมายตามทฤษฎีจินตภาพเมือง เพื่อสร้างแนวทาง การปรับปรุงพื้นที่เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

จะเห็นว่าในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์หรือเปลี่ยนแปลงเป้าหมายต่อปราสาทพิมายอยู่ตลอดเวลา ตามช่วงเวลาที่มีวิกฤตการณ์หรือมีค่านิยม บางครั้งเป็น เรื่องกระแสบริโภคนิยม การท่องเที่ยว หรือการอนุรักษ์ ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการประกาศร่างเขตที่ดินโบราณสถานพิมาย เกิดจากความต้องการของภาครัฐในการอนุรักษ์โบราณสถานที่สำคัญของชาติอันเกิดจากการให้คุณค่าและความหมายที่แตกต่างกันกับชุมชน การศึกษานี้จึงต้องการย้อนกลับไปทบทวนในช่วงเวลาดังกล่าวซึ่งเป็นข้อสันนิษฐานช่วงเวลาสำคัญต่อการให้ความหมายกับปราสาทพิมายในฐานะโบราณสถานของชาติมาถึงปัจจุบัน การกลับไปทบทวนจะทำให้เห็นกลไกบางอย่างที่เข้ามาอ้างอิง หรือให้คุณค่าความสัมพันธ์บางอย่างมากกว่าบางอย่างในบางกรณี สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองทั้งสิ้น การศึกษาที่ผ่านมาจึงมุ่งเน้นและสนับสนุนต่อการให้คุณค่าและความหมายต่อปราสาทพิมายซึ่งในแต่ละช่วงเวลาเกิดการเปลี่ยนแปลงเสมอ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในแต่ละช่วงเวลา ต่างมีความสัมพันธ์กับปราสาทพิมายในมิติที่มีรายละเอียดปลีกย่อยต่างกันออกไป สิ่งเหล่านี้ไม่ได้ตอบคำถามหรือทำให้เห็นปัญหาที่แท้จริงของการพัฒนาพื้นที่พิม าย บทความนี้จึงเป็นการทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองพิมายนับแต่มีการสร้างปราสาทพิมายจนกระทั่งเกิดแนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นต่อการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองมาถึงปัจจุบัน จะทำให้เกิดความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่ตลอดจนการกำหนดแนวทางพัฒนาในอนาคตหรือ ตอบคำถามปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

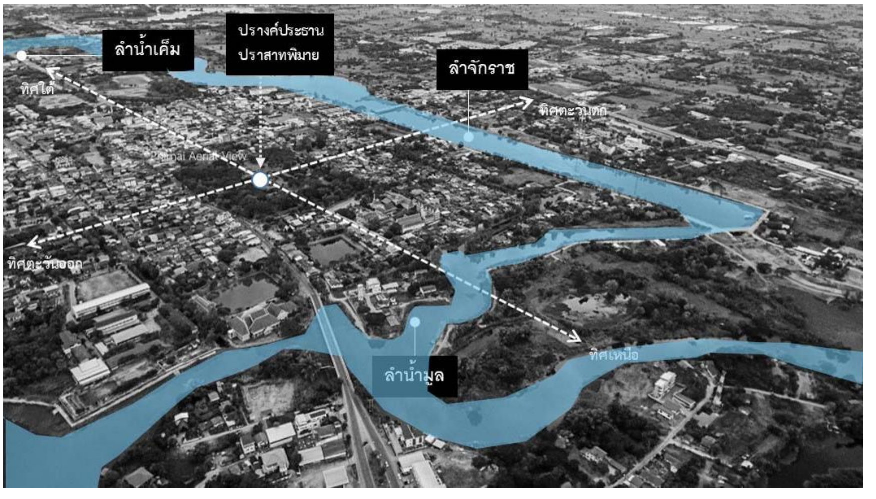
เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองพิมายที่มีความสัมพันธ์ต่อการให้คุณค่าและความหมายของปราสาทพิมายในช่วงเวลา พ.ศ.2310 (ปลายกรุงศรีอยุธยา) - พ.ศ.2453 (ต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 6)

3. วิธีการศึกษา

จากวัตถุประสงค์ของการศึกษาเน้นกระบวนการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ที่สัมพันธ์กับการให้คุณค่าและความหมายต่อปราสาทพิมายโดยกรอบความรู้ที่เข้ามาเกิดจากปัจจัยใด และปัจจัยเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กับปราสาทในลักษณะใด ขั้นตอนการศึกษา ใช้การศึกษาพื้นที่เมืองพิมายโดยมีปราสาทพิมายเป็นศูนย์กลาง พื้นที่การศึกษาอยู่ในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลพิมาย โดยการศึกษาเริ่มจากศึกษาเอกสารทางประวัติศาตร์ เช่น เอกสารบันทึกหอจดหมายเหตุ แผนที่ทางอากาศ ภาพถ่าย บันทึกท้องถิ่น เพื่อเป็นหลักฐานแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่ในช่วงเวลาที่กำหนด ตามแนวคิดทฤษฎีการสร้างความพิเศษให้กับพื้นที่ที่เกิดจากการให้คุณค่าต่อปราสาทพิมายในกรอบช่วงเวลาที่กำหนด เพื่อประกอบการอธิบายการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองที่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการให้คุณค่าต่อปราสาทพิมาย

4. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและโบราณคดีในแอ่งโคราช

เมืองพิมายซึ่งเป็นที่ตั้งของปราสาทพิมายพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นเครื่องมือเครื่องใช้และร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหรือยุคสัมฤทธิ์ ด้วยลักษณะภูมิประเทศของเมืองพิมายที่ตั้งอยู่บนแอ่งโคราช ซึ่งมีแม่น้ำสำคัญ 2 สายไหลหล่อเลี้ยงพื้นที่ คือ แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี จากที่กล่าวมาด้วยลักษณะสำคัญทางภูมิศาสตร์ของเมืองพิมายที่ตั้งอยู่บนแอ่งโคราชที่มีลำน้ำสาขาหลายสาขาของแม่น้ำมูลมาบรรจบ บริเวณซึ่งความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานและการทำเกษตรกรรม จากการที่มีลำน้ำสาขาล้อมรอบเมือง คือ ลำน้ำเค็มอยู่ทางทิศใต้ของเมือง ลำน้ำจักราชอยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง และลำน้ำมูล ไหลโอบไปทางทิศเหนือของเมือง จึงทำให้เมืองพิมายมีลักษณะคล้ายเกาะ
5. กระบวนการวิจัย

ภาพที่ 1 ภาพลำน้ำล้อมรอบตัวเมืองพิมาย ดัดแปลงภาพจาก
https://www.facebook.com/phimaiaerialview

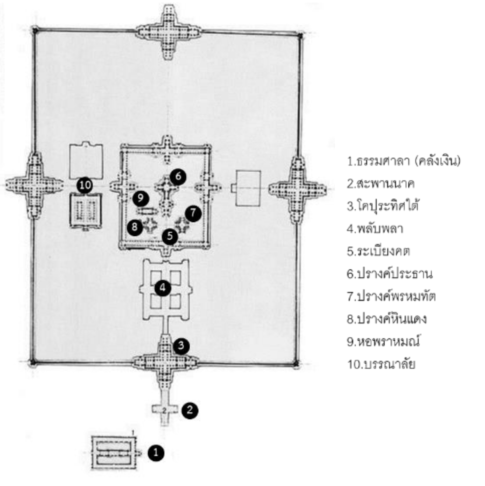
หากพิจารณาสภาพทางภูมิศาสตร์แล้ว บริเวณพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน มีพรมแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชา ดังนั้นชาวเขมรโบราณจึงสามารถติดต่อกับประเทศไทยได้ผ่านเส้นทางต่างๆ ผลจากความสำคัญทางการเมือง การปกครองและวัฒนธรรมต่าง ๆ ดินแดนทั้งสองแห่งจึงปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งที่เป็นโบราณวัตถุและโบราณสถาน โดยเฉพาะพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน โบราณสถานภายใต้อารยธรรมเขมรที่ปรากฏในภาคอีสาน คือ ปราสาท โดยเฉพาะบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง เช่น ปราสาทพนรุ้ง ปราสาทปลายบัด ปราสาทเมืองต่ำ ที่จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทเขาพระวิหาร จังหวัดศรีษะเกษ ปราสาทพนมวัน และ ปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (สมมาตร์ เกิดผล, 2554)

5. ปราสาทพิมายศาสนสถานและพุทธสถานในอารยธรรมเขมร

ตามคติความเชื่อทางศาสนาภายใต้อารยธรรมเขมร ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูและศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ชนชาติเขมรนับถือและได้รับอิทธิพลจากอินเดีย (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2516) ปราสาทเขมรเกิดจากแนวคิดของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาซึ่งมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน จากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมของเมืองพิมาย ทำให้เมืองพิมายมีพัฒนาการกลายเป็นศูนย์กลางในยุคอารยธรรมเขมร ซึ่งปรากฏปราสาทพิมาย ที่ถูกสร้างขึ้นบริเวณศูนย์กลางของเมืองพิมาย การรับความเชื่อมาจากศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาลัทธิมหายานทำให้เกิดการวางคติแห่งมลฑล เอดรียน สนอดกราส ได้อธิบายว่า บริเวณที่เป็นสิ่งก่อสร้างของมณฑล

แต่ถ้าพิจารณาความหมายกว้างและความหมายเปรียบเทียบมณฑล หมายถึง “สิ่งที่ปรากฏอยู่ทั้งหมดที่เป็นสัญลักษณ์ของมณฑล” (เอเดรียน สนอดกราส, 2541)

เมื่อแนวคิดความเชื่อทางศาสนาถูกถ่ายทอดผ่านความเชื่อสู่รูปแบบการสร้าง เทวสถาน ตามคติความเชื่อสู่ผังเมืองภายใต้วัฒนธรรมเขมร ซึ่งผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีสระน้ำและคูเมืองล้อมรอบและมีการสร้างปราสาทเป็นศูนย์กลางเปรียบเป็นตัวแทนของเขาพระสุเมรุ สระน้ำหรือบ่อน้ำจึงถูกให้ความหมายเป็นดังมหาสมุทรสีทันดร (สมมาตร์ เกิดผล, 2554) ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็ปรากฏในผังเมืองพิมายและปราสาทพิมาย ส่งผลให้ปราสาทพิมายถูกให้ความหมายเป็นตัวแทนของการจำลองจักรวาลมายังบนโลกมนุษย์ในวัฒนธรรมเขมร

ภาพที่ 2 ผังปราสาทพิมาย หันหน้าไปทางทิศใต้
ที่มา : กรมศิลปากร (2563)

จากแนวคิดคติความเชื่อศาสนาและสังคมประกอบกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองทำให้ เกิดการสร้างองค์ประกอบของเมืองภายใต้วัฒนธรรมเขมร

6. ปราสาทพิมายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สมัยอยุธยาตอนปลาย

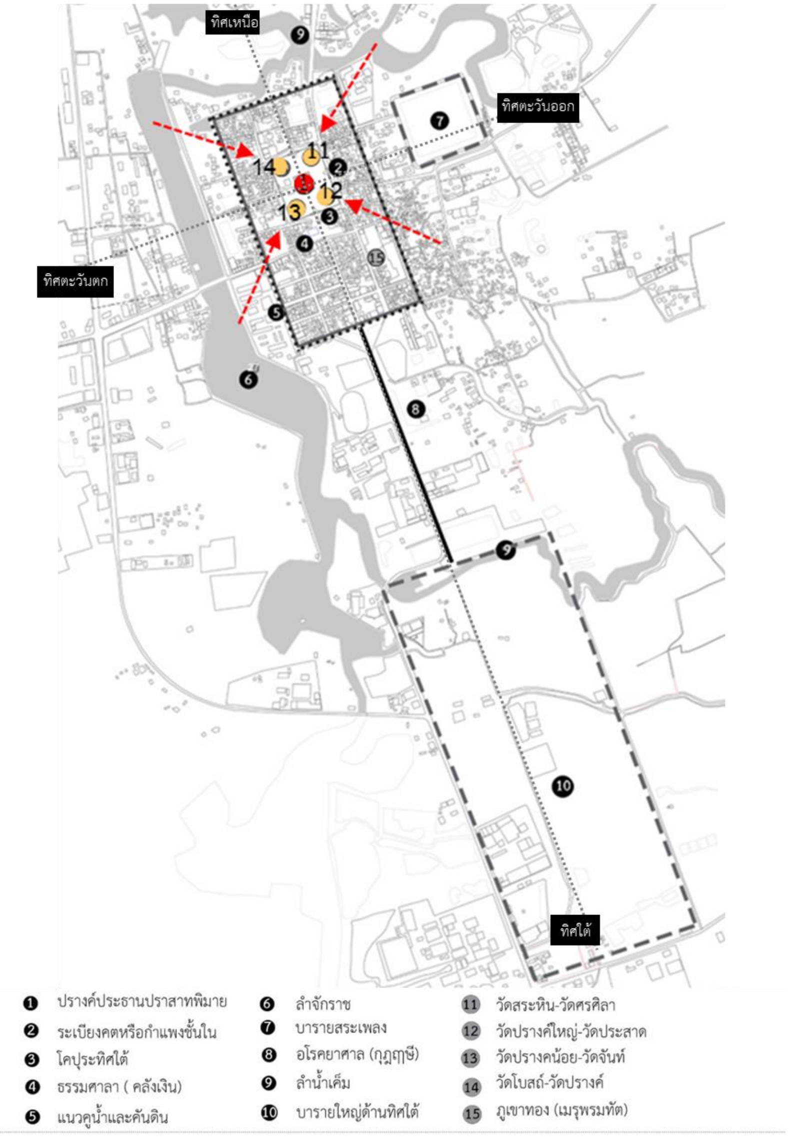
หลังยุคเขมรเสื่อมลง กรุงศรีอยุทธยามีอำนาจปกครองแผ่ขยายเข้ามาถึงดินแดนที่ราบสูงโคราช ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมืองพิมายเป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครราชสีมา ซึ่งมีเมืองบริวาร 4 เมือง คือ เมืองจันทึก เมืองชัยภูมิ เมืองบุรีรัมย์ และ เมืองพิมาย จนปลาย พ.ศ. 2310 จากเหตุการณ์การเสียกรุงครั้งที่สอง หัวเมืองใหญ่จึงกลายเป็นอิสระโดยตั้งเป็นหลายก๊ก กรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งขณะนั้นถูกเนรเทศไปยังเกาะลังกาแต่เมื่อทราบข่าวว่าเมืองไทยเสียแก่พม่าจึงเสด็จเข้ามาตั้งตัวอีกเพื่อกอบกู้บ้านเมือง และได้เข้ามาที่เมืองพิมาย (เติม วิภาคย์พจนกิจ, 2559) กรมหมื่นเทพพิพิธ ไปตั้งเป็นอิสะอยู่ ณ.เมืองพิมาย เรียกกันว่า “เจ้าพิมาย” ได้เข้ามาเป็นชุมนุมกับเจ้าพิมายได้สร้างโบสถ์ และวัดเพื่อเฉลิมพระยศ เช่น เป็นที่ทำพิธีถือน้ำ (สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2559) ซึ่งเรียกกันในชั้นหลังว่า “โบสถ์เจ้าพิมาย” ขึ้นสร้างบริเวณกำแพงชั้นในหรือโคปุระของปราสาทพิมายและเมื่อพระเจ้าตากสินทรงยกทัพไปปราบก๊กพิมายสำเร็จ ก็ไม่มีการกล่าวถึงกรมหมื่นเทพพิพิธอีกเลย (คำให้การกรุงเก่า, 2553)

ภาพที่ 4 ภาพอุโบสถ โบสถ์เจ้าพิมาย
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ม.ป.ป)

เอกสารท้องถิ่น ได้มีการกล่าวถึงกรมหมื่นเทพพิพิธที่เข้ามาในเมืองพิมาย ว่าในช่วงปี พ.ศ.2309 - พ.ศ. 2411 กรมหมื่นเทพพิพิธได้เข้ามาตั้งก๊กพิมายหรือชุมนุมพิมาย ได้มีการย้ายวัดเข้าไปอยู่ภายในกำแพงชั้นในของปราสาทพิมาย และสร้างอุโบสถบริเวณซุ้มประตูและกำแพงชั้นนอก โดยด้านทิศตะวันตกให้เป็นที่ปฏิบัติศาสนกิจของสงฆ์ทั้ง 4 วัดเรียก “โบสถ์เจ้าพิมาย” (ดูภาพที่ 4) (สมหมาย แก้วเพ็ชร,2552) วัดทั้ง 4 วัดประกอบไปด้วย วัดสระหินทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ วัดปรางค์ใหญ่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดโบสถ์ซึ่งมีพระอุโบสถเรียกว่าโบสถ์เจ้าพิมาย ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และวัดปรางค์น้อยทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ (มานิต วัลลิโภดม, 2502)

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในช่วงอารยธรรมเขมร ปราสาทพิมายถูกสร้างขึ้นตามคติความเชื่อของศาสนาฮินดูและพุทธนิกายมหายาน เพื่อเป็นเทวสถานศักดิ์สิทธิ์ ที่มีปรางค์ประธานเป็นศูนย์กลาง และเป็นที่ประทับของเทพสูงสุด การย้ายวัดที่อยู่นอกบริเวณกำแพงเมืองเข้ามาภายในบริเวณมุมกำแพง คือการการสร้างความพิเศษให้พื้นที่ ที่อยู่ภายในซุ้มประตูและกำแพงชั้นนอก เป็นบริเวณเทวสถานของปราสาท ในขณะนั้นน่าจะเป็นเพียงแค่กองเศษหินศิลา ที่ยังไม่มีการบูรณะ ซึ่งการสร้างวัดในกำแพงชั้นในถึง 4 วัด (ดูภาพที่ 5) แสดงให้เห็นว่า ศูนย์กลางเดิมมีความสำคัญ การย้ายวัดซ้อนทับลงไปจึงเป็นการเปลี่ยนความหมายเดิมจากคติฮินดูมาเป็นพื้นที่วัดในคติเถรวาทโดยการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรม แสดงให้เห็นว่าบริเวณศูนย์กลางที่มีความสำคัญยิ่งยวดและน่าจะเป็นศูนย์กลางศักดิ์สิทธิ์สำคัญต่อความมั่นคงของ ก๊กพิมายในขณะนั้น

ภาพที่ 5 ผังแสดงตำแหน่งองค์ประกอบเมืองพิมายสมัยอยุธยาตอนปลาย ดัดแปลงจาก ภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ.2557 กรมแผนที่ทหาร

7. ปราสาทพิมายและเมืองพิมายในสมัยกลางพุทธศตวรรษที่ 25 (รัชสมัยรัชกาลที่ 5)

หลังยุคอยุธยาตอนปลาย ปราสาทพิมายและเมืองพิมายไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกเลย จนกระทั่งกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีการปฏิรูปครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม การเข้ามาของชาติตะวันตกเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้สยามต้องปรับตัวในทุกด้าน ทั้งทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การคมนาคม เพื่อมุ่งหวังให้พระราชอาณาจักรพ้นวิกฤติการณ์ แนวคิดหลายประการได้มีการก่อรูปขึ้นซึ่งมาจากการรับกรอบแนวคิดความรู้ของตะวันตก ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองทั้งในระดับมหภาคและภูมิภาค

การเริ่มปรับตัวด้านการเมืองการปกครองของสยามได้เกิดจากพระมหากษัตริย์ คือ รัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ได้เริ่มครองราชย์ พ.ศ. 2394 พระองค์ทรงโปรดให้จัดระบบการปกครอง ได้แก่ การปกครองส่วนหัวเมือง (จัดตั้งการปกครองแบบ

เทศาภิบาลแทนระบบกินเมือง) การปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเมืองพิมายในขณะนั้นอยู่ภายในมณฑลลาวกลาง ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “มณฑลนครราชสีมา” และได้มีการแก้ไขการปกครองจาก“มณฑลนครราชสีมา” มาเป็น “มณฑลเทศาภิบาลนครราชสีมา” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545) เมืองพิมายถูกเป็นส่วนหนึ่งของ “มณฑลเทศาภิบาลนครราชสีมา”

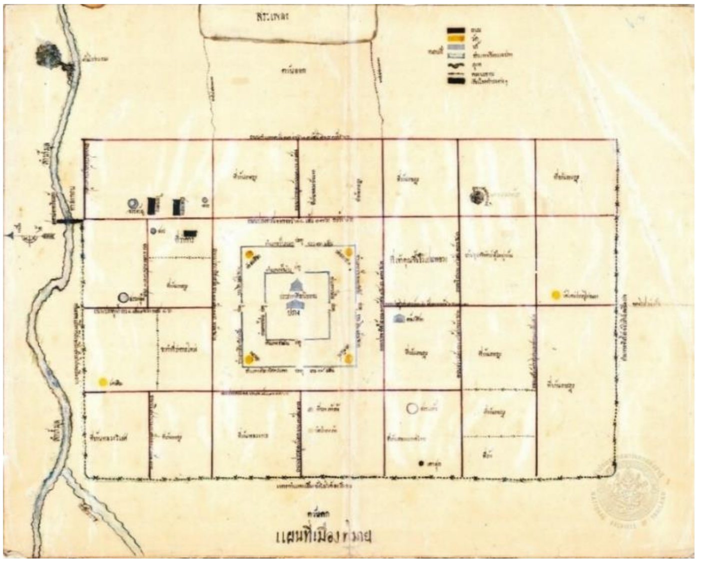
การปฏิรูปการปกครอง ส่งผลให้เกิดกระแสการต่อต้าน ซึ่งเกิดจากการดึงอำนาจท้องถิ่นเข้าสู่ส่วนกลางจนเกิดปรากฏการณ์ “กบฏผู้มีบุญ” ในเขตมณฑลอีสานช่วงปี พ.ศ.2444 - พ.ศ.2445 เป็นการรวมกลุ่มของผู้ที่ไม่พอใจระบบการปกครองใหม่ ทำให้เกิดกลุ่มชุมชนการเมืองต่อต้านอำนาจราชอาณาจักรสยาม โดยอาศัยความเชื่อเรื่องบาปบุญที่เป็นคติพื้นฐานของชาวอีสานและอำนาจการเมืองเดิมที่ยังคงมีอยู่ในพื้นที่ (สุมิตรา อำนวยศิริสุข, 2524) ส่งผลให้สยามเร่งพัฒนาและจัดตั้งสถานที่ราชการ ในพื้นที่มณฑลนครราชสีมาซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจการค้า การปกครอง

ผลจากการปฏิรูปการปกครอง โดยมีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระองค์ได้เสด็จออกตรวจราชการหัวเมืองทั่วทั้งสยามรวมถึงนครราชสีมา (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2552) ผลจากการปฏิรูปภายใต้การกำกับดูแลของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทำให้เมืองพิมายถูกจัดตั้งเป็นอำเภอในปี พ.ศ. 2443 โดยมีขุนจิตสารกรรมเป็นนายอำเภอคนแรก (สมหมาย แก้วเพชร, 2555) เมื่อถูกยกฐานะเป็นอำเภอ ในเบื้องต้นได้ใช้ศาลาการเปรียญ วัดโบสถ์หรือวัดปรางค์ (ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) เป็นที่ว่าการอำเภอชั่วคราว ซึ่งในปี พ.ศ. 2447 ได้มีการจัดตั้งสถานีตำรวจขึ้นอยู่บริเวณนอกกำแพงชั้นในด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือขององค์ปรางค์ประธาน (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศาลหลักเมืองพิมาย) (สมหมาย แก้วเพชร, 2555)

เมื่อมีการจัดตั้งเมืองพิมายเป็นอำเภอพิมายในปี พ.ศ.2443 และใช้ศาลาการเปรียญของวัดโบสถ์หรือวัดปรางค์เป็นที่ว่าการชั่วคราว ทำให้พื้นที่วัดเป็นพื้นที่ทั้งทางโลกและทางธรรมไปพร้อมๆ กัน โดยการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ตามช่วงเวลาที่ต่างกันตามความเหมาะสมในการรับใช้พื้นที่นั้น เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก ในขณะเดียวกันได้เปิดโอกาสให้กับความหมายอื่น คือ พื้นที่ศูนย์กลางการปกครอง หรือ พื้นที่พบปะของชุมชนเกิดขึ้น โดยไม่ละทิ้งความหมายเดิม จึงทำให้วัดที่ตั้งอยู่โดยการพึ่งพิงปรางค์ประธานปราสาทพิมายเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อชุมชน

ภาพที่ 6 ที่ว่าการอำเภอพิมาย ช่วงปี พ.ศ.2449
ที่มา : หนังสือ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายศิริวัฒน์ ศรีตระกูล (มปป.)

ภาพที่ 7 แผนที่เมืองพิมาย ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เลขที่ ผ.ร.5 (2443)
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2562)

ประกอบกับหลักฐานเอกสารแผนที่เมืองพิมายที่ถูกบันทึกขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 (ดูภาพที่ 7) ได้แสดงถึงลักษณะของเมืองพิมายอย่างชัดเจนซึ่งมีลักษณะเป็นตารางโดยมีปรางค์ประธานปราสาทพิมายเป็นศูนย์กลางและภายในกำแพงชั้นใน แสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดทั้ง 4 วัดนอกจากนั้นบริเวณด้านหน้าปรางค์ประธานด้านทิศใต้ยังระบุถึงที่ดินที่เตรียมการเพื่อสร้างที่ว่าการอำเภอ แสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่เปลี่ยนไปตามความหมายของแนวคิดเดิม

การเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดโดยหน่วยงานภาครัฐที่ใช้ศาลาการเปรียญวัดเป็นที่ว่าการอำเภอชั่วคราวและย้ายมาอยู่ด้านหน้าปรางค์ประธานที่ถูกจัดเตรียมที่ดินใช้เพื่อสร้างอาคารที่ว่าการอำเภอ การแยกพื้นที่ปกครองออกจากพื้นที่ศูนย์กลางทางความเชื่อทางศาสนาแสดงให้เห็นถึงความหมายใหม่ของปราสาทพิมายที่มีความสำคัญต่อแนวความคิดการอนุรักษ์ที่เริ่มเข้ามาสยามจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับ“สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (Ecole Francaise d’ Extreme Orient)” ในปี พ.ศ.2450 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ความรู้เกี่ยวกับเมืองพระนครได้เปลี่ยนการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีโดยให้ความสำคัญต่อเมืองพระนครในฐานะของโบราณสถานมากกว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา (ยอร์ช เซเดส์, 2556)

8. ปราสาทพิมายพื้นที่จารึกของชนชั้นนำ

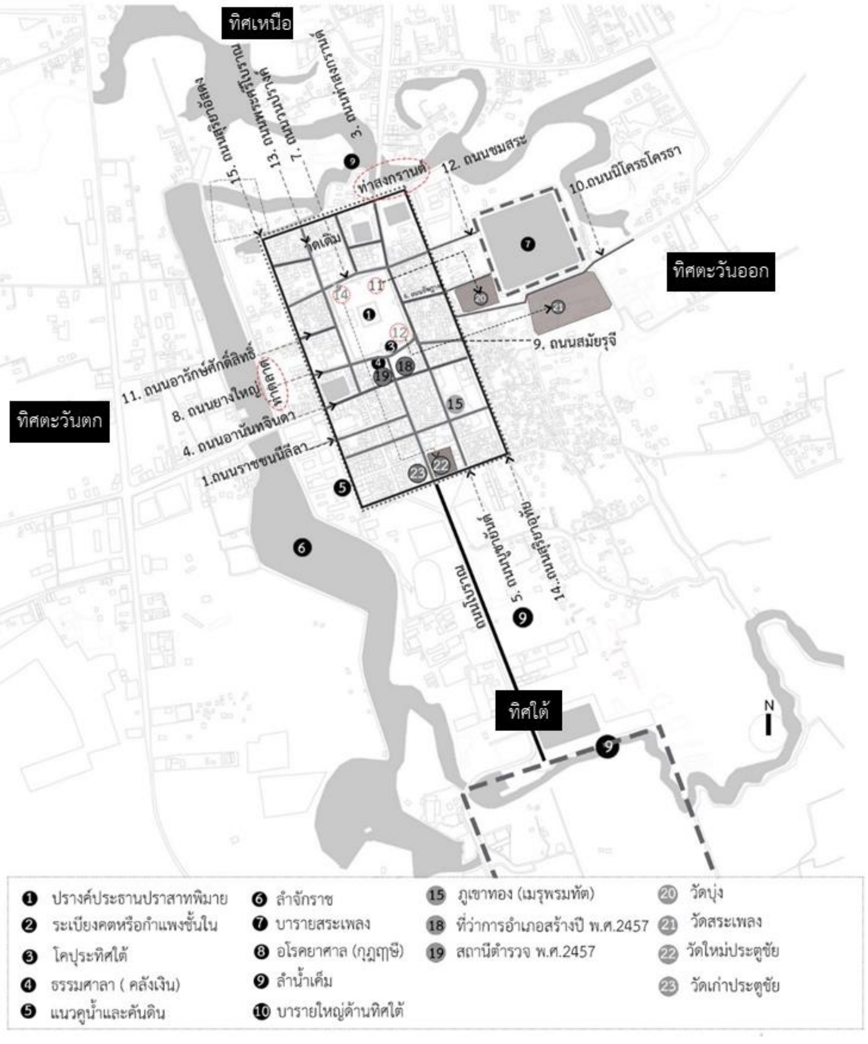
หลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ สยามปฏิรูปการปกครองและการคมนาคม ทำให้ชนชั้นนำของสยามอันประกอบไปด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการระดับสูง ซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนน้อยที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำได้ออกเดินทางไปตามสถานที่ทั่วทั้งสยาม (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556) ในยุคแรกเกิดจากพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ มีจุดหมายเพื่อตรวจหัวเมืองภายใต้การควบคุมของอาณาจักรสยาม หลังการปฏิรูปการคมนาคมโดยการสร้างทางรถไฟทั่วทั้งภูมิภาคประกอบกับการปกครองที่กระจายสู่ท้องถิ่น กลุ่มข้าราชการจึงเป็นกลุ่มใหม่ที่เดินทางออกสู่ภูมิภาคเพื่อการตรวจราชการ การเดินทางของชนชั้นนำจึงมีผลต่อการมองโบราณสถานเปลี่ยนไปประกอบกับการสร้างทางรถไฟที่ครอบคลุมไปทั่วทั้งภูมิภาคส่งผลต่อการเดินทางที่มีกระแสการท่องเที่ยวและพักผ่อนของเจ้านายและชนชั้นนำตามหัวเมืองต่างๆ ในการศึกษานี้ การเสด็จของพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความสำคัญคือการเสด็จประพาสมณฑลนครราชสีมาและเมืองพิมาย ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี ในปี พ.ศ.2453 (สีมาบุรินทร์, 2559)

ภาพที่ 8 ภาพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี เสด็จปราสาทพิมาย
ที่มา : https://web.facebook.com/korat.in.the.past. (2563)

ช่วงเวลาก่อนที่พระองค์เสด็จประพาสอำเภอพิมาย มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่คือการตัดและขยายถนนเพิ่มทั้งหมด 15 สายพร้อมการกำหนดชื่อถนน (ดูภาพที่ 9) เป็นปฏิบัติการจากหน่วยงานภาครัฐในขณะนั้น คือ นายอำเภอพิมาย โดยจัดเตรียมพื้นที่รับเสด็จประพาสปราสาทพิมาย ทำให้ปราสาทพิมายเป็นหมุดหมายสำคัญของชนนั้นนำในการไปเยี่ยมชมและแสวงหา มีการย้ายวัดที่อยู่ภายในขอบเขตซุ้มประตูและกำแพงชั้นนอก เพื่อเป็นการจัดเตรียมพื้นที่เพื่อการเยี่ยมชมปราสาทพิมายจากบันทึกท้องถิ่นอ้างอิง ได้กล่าวถึงรายละเอียดของวัดใหม่ประตูชัยว่าเดิมเป็นพื้นที่อยู่ในครอบครองของ ขุนนเรศนรากร โดยในปี พ.ศ. 2454 คณะกรรมการอำเภอพิมายได้ย้ายวัดออกจากภายในปราสาทพิมาย เพื่อเตรียมการรับเสด็จสมเด็จพระศรีพัชรินทร์ทรา (สมหมาย แก้วเพชร, 2552) การเปลี่ยนแปลงสำคัญในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ส่งผลต่อกายภาพเมืองพิมายจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเส้นทางสัญจร ตลอดจน ตำแหน่งวัดที่ถูกย้ายออกมา ได้กลายเป็นพื้นที่ ที่ผู้คนในชุมชน ยังคงสัญจรและเป็นศาสนสถานของชุมชนจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 คือการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของเมืองพิมาย เป็นการย้ายพื้นที่เพื่อรักษา ปราสาทพิมาย และมีการเปลี่ยนแปลงในระดับผังพื้นที่เป็นครั้งแรก แนวคิดการรักษา อนุรักษ์ปราสาทพิมาย ได้ดำเนินเรื่อยมา ตามช่วงเวลาที่มีความรู้หรือ กระแสต่างๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เมืองพิมายมักมีความสัมพันธ์ต่อ กาอนุรักษ์ปราสาทพิมายในแต่ละช่วงเวลาอย่างมีนัยยะสำคัญ

ภาพที่ 9 ภาพแสดงการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองพิมายช่วงการเสด็จของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาท ดัดแปลงจาก ภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ.2557 กรมแผนที่ทหาร

9. สรุป

ในยุคเขมร ปราสาทพิมายถูกสร้างขึ้นตามคติความเชื่อของศาสนาฮินดูและพุทธนิกายมหายาน เพื่อเป็นเทวสถานศักดิ์สิทธิ์ที่มีปรางค์ประธานของปราสาทพิมายเป็นศูนย์กลาง ตามแนวคิด จักรวาลวิทยา และเป็นที่ประทับของเทพสูงสุด กระบวนการเปลี่ยนความหมายของพื้นที่กายภาพเมืองพิมายเกิดขึ้นในช่วงยุคกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จากการเข้ามาของกรมหมื่นเทพพิพิธโดยการให้ความหมายต่อปรางค์ประธานปราสาทพิมาย โดยการนำความเชื่อในพุทธศาสนาเข้ามาครอบครองเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่บริเวณรอบองค์ปรางค์ประธานปราสาทพิมาย อาศัยกระบวนการ การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทับบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เดิม โดยยังให้ความหมายความเป็นศูนย์กลางต่อองค์ปรางค์ประธาน ตามคติจักรวาลวิทยาเช่นเดิม ปฏิบัติการการสร้างวัดบริเวณมุมกำแพงชั้นใน (ระเบียงคต) ยังให้ความสำคัญต่อปรางค์ประธานอยู่ แม้ในขณะนั้นจะเป็นเพียงแค่เศษหินศิลา ที่ยังไม่มีการบูรณะ การสร้างวัดบริเวณมุมทั้งสี่ยังหยิบยืมความหมายเดิมของกำแพงชั้นใน(ระเบียงคต) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของอาณาเขตอันศักดิ์สิทธิ์ ทำให้มณฑลศักดิ์สิทธิ์เดิมภายใต้วัฒนธรรมเขมร ได้ถูกให้ความหมายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อีกครั้งภายใต้แนวคิดของพุทธศาสนา

การเปลี่ยนแปลงของปราสาทพิมายจากพื้นที่เทวสถานที่เป็นที่อยู่ของเทพเจ้ามาสู่พื้นที่พุทธสถาน ที่ให้ชุมชนและพุทธศาสนิกชนเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์

ช่วงเวลาสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองพิมายและปราสาทพิมายคือ หลังการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 5 สยามทำการปฏิรูปการปกครองปี พ.ศ.2435 ส่งผลให้เมืองพิมายมีความสำคัญในฐานะเมืองศูนย์กลางทางการปกครอง ตลอดจนการเข้ามาของชาติตะวันตกที่นำความรู้ด้านการอนุรักษ์โบราณสถานเข้ามา ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และติดต่อของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนชนชั้นนำส่งผลต่อ ปราสาทพิมายและเมืองพิมาย โดยในขั้นแรกการจัดตั้งที่ว่าการอำเภอขึ้นหลังจากเมืองพิมายถูกยกฐานะเป็นอำเภอพิมาย ในปี พ.ศ.2443 การจัดตั้งที่ว่าการอำเภอโดยการฝากที่ทำการเมืองไว้กับวัดโบสถ์หรือวัดปรางค์ที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงอยุธยาตอนปลายภายในระเบียงชั้นใน การฝากหน่วยปกครองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางเมืองไว้กับศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์แสดงให้เห็นถึงการเคารพพื้นที่ส่วนกลางที่มีซากปรักหักพังของปรางค์ประธานตั้งอยู่ โดยวัดยังคงเป็นศาสนสถานที่ชุมชนเข้าไปใช้พื้นที่ การฝากพื้นที่ปกครองไว้ที่ศาลาการเปรียญวัด หรือ "โบสถ์เจ้าพิมาย" และมีการสร้างสถานีตำรวจบริเวณด้านหลังปรางค์ประธาน แสดงให้เห็นว่า หน่วยปกครอง คือ ที่ว่าการอำเภอและสถานีตำรวจยังคงอิงกับปราสาทพิมายที่เป็นศูนย์กลาง และหน่วยปกครองเป็นส่วนสำคัญที่ปกป้องดูแลปราสาทในฐานะโบราณสถานของชาติด้วย

กระบวนการเปลี่ยนแปลงเริ่มขึ้นเมื่อสยามได้เรียนรู้เรื่องของความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีเข้าใจถึงความสำคัญและเริ่มเข้าใจว่า วัดที่ถูกสร้างขึ้น เป็นโครงสร้างที่ถูกต่อเติมขึ้นมาภายหลังและทรุดโทรมจึงถูกย้ายออกมา ต่อมาได้ทำการสร้างสถานีตำรวจและที่ว่าการอำเภอบริเวณด้านหน้าปราสาทพิมายเพื่อรักษาปรางค์ประธาน ที่ถูกเริ่มให้ความสำคัญในฐานะโบราณสถานของชาติ จนกระทั่งต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 6 กรอบความรู้เรื่องรัฐชาติ การอนุรักษ์เกิดขึ้นจากชนชั้นนำผ่านการท่องเที่ยวที่ได้ให้คุณค่าต่อโบราณสถานทั่วประเทศสยามและปราสาทพิมาย กระแสการเดินทางของชนชั้นนำได้ส่งผลต่อโบราณสถาน กรณีปราสาทพิมายการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมือง จึงเกิดการรื้อองค์ประกอบบางประการซึ่งถูกมองว่าไม่มีความสัมพันธ์ต่อการอนุรักษ์ปราสาทพิมายออกไป โดยในการเสด็จประพาสเมืองพิมายของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี วัดที่อยู่ภายในกำแพงชั้นในของปราสาท ได้ถูกย้ายออกมาเพื่อไม่ให้เป็นการรบกวนต่อการอนุรักษ์ปราสาทพิมาย แนวคิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่ยังรวมไปถึงการถากถางต้นไม้ การตัดถนน เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายในการเยี่ยมชมปราสาทพิมาย จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงกายภาพเมืองพิมายมีความสัมพันธ์ต่อการให้คุณค่า และความหมายต่อปราสาทพิมายในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ดังกล่าวได้ส่งต่อการพัฒนาเมืองอย่างยิ่ง

10. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต เรื่องการเปลี่ยนแปลงกายภาพพื้นที่เมืองพิมายอันเนื่องมาจากการสร้างคุณค่าและความหมายของปราสาทพิมาย (THE PHYSICAL CHANGE OF PIMAI URBAN AREA ACCORDING TO THE DISCOURSE ON VALUE AND MEANING OF PRASAT PIMAI) หลักสูตร ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

11. เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2532). *อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย.* กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี.

เกรียงไกร เกิดศิริ. (2559). การกำหนดคุณค่าตามเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป. *วารสารหน้าจั่ว คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.* (มกราคม-ธันวาคม). G43-60.

ชาตรี ควบพิมาย. (2559). การวิเคราะห์พื้นที่เมืองพิมายตามทฤษฎีจินตภาพเมือง เพื่อสร้างแนวทางการปรับปรุงพื้นที่เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว. *วารสารมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน,* 8 (3), : 52-61

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯกรมพระยา (2545). *เทศาภิบาล.* กรุงเทพฯ : มติชน.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯกรมพระยา (2559). *นิทานโบราณคดี.* กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.

ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). *สยามประเทศได้ดินแดน-เสียดินแดนกับลาวและกัมพูชา.*กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

มานิต วัลลิโภดม. (2502). *นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา.*กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

มานิต วัลลิโภดม. (2513). *นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา.* กรุงเทพ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ยอร์ช เซเดส์. (2556). *เมืองพระนคร นครวัด นครธม.* สำนักพิมพ์ดรีม แคทเชอร์.

รังสิมา กุลพัฒน์. (2557). *living Heritage through Literature : The Development of prajit-oraphim Cultural Routes*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วุฒิชัย มูลศิลป์. (2552). สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการหัวเมือง (พ.ศ. 2435–2458). *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี,* 4(2), 1-34.

สีมาบุรินทร์. (2559). *สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ บรมราชชนนี เสด็จประพาสเมืองนครราชีมา.* กรุงเทพฯ : มูลนิธิบรมราชานุสรณ์.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2506). *การซ่อมปราสาทหินพิมายของนาย Bernard Philippe Groslier*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2516). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม.* กรุงเทพฯ : พิฆเนศ.

สุมิตรา อำนวยศิริสุข. (2524). *กบฏผู้มีบุญในมณฑลอีสาน พ.ศ.2444-พ.ศ.2445.*กรุงเทพ : มหาวิทยาลัยศิลปากร

สมชาติ จึงศิริอารักษ์. (2558). *ประวัติ แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติการในการอนุรักษ์โบราณสถาน.* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมมาตร์ เกิดผล. (2554). *ปราสาทพิมาย เพชรน้ำเอกแห่งวิมายะปุระ.* กรุงเทพฯ : ดวงกมลพับลิชชิ่ง.

สมหมาย แก้วเพชร. (2552). *อนุสรณ์ครอบ 100 ปีก่อตั้งวัดใหม่ประตูชัย ที่ระลึกงานกฐินวัดใหม่ประตูชัย.*พิมาย : โรงพิมพ์สุนทร.

สมหมาย แก้วเพชร. (2555). *เล่าเรื่องเมืองพิมาย.* พิมาย : โรงพิมพ์สุนทร.

เอเดรียน สนอดกราส. (2541). *สัญญลักษณ์แห่งพระสถูป*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพ : อมรินทร์วิชาการ.

Gapphimai, S. and Weerataweemas, S. (2020). “Phimai sanctuary (Thailand) and nostalgia in World Heritage”.The International Archives of the Photogrammetry, *Remote Sensing and Spatial Information Sciences –ISPRS Archives.* Volume 54, Issue M-1 Valencia, Spain. 637-644.

ออนไลน์

ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก. (ม.ป.ป.) “*พิมายและศาสนสถานบนเส้นทางวัฒนธรรมปราสาทพนมรุ้งและเมืองต่ำ*” (Phimai ,its Cultural Route and the Associated Temples of Phanomroong and Muangtam). https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1919.